

Azt mondanám, toleranciára vagyunk predestinálva

Markó Béla költővel Kocsis Francisco beszélgetett

– A magyar kártyát* átnézve az olvasónak lehetősége nyílik arra, hogy megismerhessen néhány részletet a gyermek és az ifjú Markó Béláról, de a kérdések nem emelik ki az örök érvényű aspektusokat, nem készítetik arra, hogy hosszabban elidőzzön az ártatlanság koránál. Nem hinném, hogy annak előre megfontolt elhárításáról, megkerüléséről van szó, inkább egyszerűen arról a sietségről, hogy eljuthasson azokig a nagy kérdésekig, amelyekre meghökkentő válaszokat adhat. Kérem, meséljen arról a gyerekről, aki volt, a baráti környezetéről, elkövette-e vagy sem a gyermekkor apró csínytevéseit – a felfedezés igazi kalandjait és expedícióit! –, ha az öreg szomszéd kertjének cseresznyéje vagy almája mutatósabbnak és csábítóbbnak tűnt, mint az otthoni? És így tovább...

– A legnagyobb baj az, hogy lassan-lassan mondhatok bármit a gyermekkoromról, mert nincsen, aki ellentmondjon, esetleg kiigazítson, sem anyám, sem apám. Így aztán, meglehet, az emlékezés csupán a múltba visszavetített jelen, megpróbálok hát önkritikával beszélni magamról. Például jó lenne most azt állítani, hogy kalandvagyó gyermek voltam, vállalkozó szellemű, minden csínyre kész. Pedig nem. Rettenetesen féltem minden változástól, akár költözésről volt szó, akár esetleg iskolacseréről, vagy amikor más tanító néni vitt tovább minket az első osztály végétől. Igazság szerint máig ilyen vagyok. Mindössze egyszer indultam világgá, olyan négy-ötéves koromban, téli időben ráadásul. Megharagudtam valamiért a szüleimre, felöltöztem nagykabátba, sálát, sapkát is vettem, hónom alá kaptam egy doboz színes játékkockát, és kimentem az ajtón. A néhol nekem derékig érő hóban el is jutottam az utca végén levő autóbusz-állomásig, a félhomályos váróteremben egy-két ember lézengett, csodálkozva néztek rám. Máig érzem azt a szorongást, hogy mi lesz velem. Persze, apám távolról követett,

MARKÓ BÉLA költő, szerkesztő, politikus (1951, Kézdivásárhely). A BBTE magyar–francia szakán végzett, két évig tanár, majd az Igaz Szó szerkesztője, a Látó főszerkesztője. 1993–2011 között az RMDSZ szövetségi elnöke, 1990–2016 között szenátor. Számos vers-, esszé- és tanulmánykötete jelent meg, verseit román, angol és francia nyelvre fordították. József Attila-díjas.

és amire teljesen kétségbeestem volna, odaért, hazavitt. Ennyi volt. Egyébként meg, azt hiszem, nagyon is fegyelmezett emberke voltam, amibe azért belefért minden gyermekkorban megcselekedni való dolog: fáramászás, madarászás, de természetesen a szomszéd kertek megdézsmálása is. Szülővárosom, Kézdivásárhely kiválóan alkalmas volt erre, kicsi volt, mégis város, de ha megiramodott az ember, máris kint volt a mezőn. Nem voltam magányos gyermek. Ha egy nap nem tudtam valamiért kimenni a többiek

* *Ruleta maghiară – Convorbiri cu Markó Béla despre literatură, politică, societate*, Editura Curtea Veche, 2014.

közé, már rosszul éreztem magam. Ám mégis azt hiszem, a belső kalandok fontosabbak voltak nekem, mint a valódiak. Lehet, a kalandozó képzelet a gyávák menedéke, és a bátrak valóságos térben próbálják ki a kalandot. De akkoriban, az ötvenes években a rendelkezésünkre álló tér kicsi volt, bár színes és gazdag, viszont hamar bejárható. Zárt világban éltünk, és az ilyesmi kedvez a képzeletnek. Amolyan széplélek is voltam, verset írtam, költőnek álmodtam magam, de a legjobban kísérletezni szerettem. Így, ahogy mondom. Szinte naponta verte ki a biztosítékot valamilyen általam eszkábált villamos szerkentyű. Hol költőnek, hol mérnöknek készültem akkoriban. És hát amire a legbüszkébb vagyok, gyermekkori, azóta megkopott leleményességem fő-fő bizonyítéka: a hidrogénnel töltött luftballon. Nálunk akkor nem lehetett a levegőnél könnyebb gázzal felfújt léggömböket kapni, és mivel ötödiktől vagy hatodiktól már tanultunk kémiát, hamar rájöttem: egy negyed-es üveg sósavba maréknyi apróra vágott cinket zúdítva, majd a palack szájára gyorsan ráhúzva a luftballon száját, az így fejlődő hidrogén felfújja a léggömböt. Aztán a nyakát elszorítva, óvatosan lehúztam, bekötöztem, és elengedtem. Felséges érzés volt nézni, ahogy szállt-szállt felfelé. Az utcai gyereksereg csodálata sem volt megvetendő. Persze, nem ajánlom senkinek, hogy kipróbálja, veszélyes kísérlet, ha az én gyerekeim csináltak volna ilyesmit, nem tudom, mit teszek. Igen, a képzelet kalandjai néha ilyen veszélyes légömb-eresztéssé konvertálhatók.

– *A legtöbb ember számára a kamaszkor a legkomplikáltabb vagy a legzavarosabb életkor. Sokan úgy vélik, akkor válnak el a vízek a személyiség szárazulatától, akkor ízelelhetők meg a legerősebb életérzések és érzelmek, amelyek meghatározzák a sorsunkat, ekkor kötődnek életre szóló barátságok, de ekkor jelentkeznek az első csalódások is, alakulnak ki az első döntéshelyzetek. Ez így történt az ön esetében is?*

– Azt hiszem, naiv és könnyörtelen kamasz voltam. Nem bocsátottam meg barátaimnak az apró hazugságokat, tanárainak sem az ilyen-olyan gyarlóságokat. A mi generációnk a szovjet ifjúsági regények romantikáján nőtt fel, a *Timur és csapata*t olvastuk, az ilyen könyveknek semmi közük nem volt a proletárdiktatúra szörnyűségeihez. Meg aztán Jules Verne rendíthetetlen jellemei voltak a példaké-

peink. Tulajdonképpen könnyen átvészeltém a kamaszkort ezekkel és az ehhez hasonló, de nyilván komplexebb olvasmányokkal, történelmi regényekkel, útleírásokkal, és a kettős beszéd-től sem sérültem igazán, hogy otthon másképpen beszéltünk, mint az iskolában. Vagy ki tudja, lehet, máig sérültek vagyunk mindannyian, akik abban a kettős beszédben nőttünk föl. Anyám bölcs asszony volt. Úgy nevelt belém szigorú erkölcsöt, úgy tanított meg, hogy öt banihoz sem nyúlunk hozzá, hogy közben egy egész világot lopott el körülöttünk az új rendszer, falun élő nagyszüleimtől is földet, állatokat. Kamaszkorom nagy szerencséje, hogy 1968-ban tizenhét éves voltam, a beatkorszak, a csehszlovákiai változások, a párizsi diáklázadások még egy eldugott székelyföldi városkába is elhozták a változás szelét. Hogy néhány év múlva kiderült, mindez illúzió volt? Ez igaz, csakhogy közben megtanultuk, éppen kamaszként, hogy lehet másképpen is.

– *Ifjú költőként mennyire volt lehetősége hozzáférni a saját magyarországi nemzedéke irodalmához? Hát az egyetemes irodalomhoz? Ha igen, milyen úton-módon? Eszembe jut Farkas Árpád vallomása arról, hogyan került kapcsolatba Nagy László költészetével. Hogyan jutatta el szinte földalatti utakon az egyik neki szánt verskötetét a költő szüleihez. Önnek mennyire voltak szoros kapcsolatai a magyarországi költészettel? Hát a románnal? Fiatalon vagy később kezdett el román szerzőket olvasni? Mit olvasott, mennyire szelektíven? Volt-e olyan költő, akihez visszatért?*

– Tizenhat-tizenhét évesen már közöltem verset itt-ott, és természetesen mohón olvastam a Romániában kiadott magyar újságokat, folyóiratokat, de magyarországiakhoz alig jutottam hozzá. A kézdivásárhelyi városi könyvtárban megvolt a Magyarországon frissen kiadott világirodalom, de a jelenkori magyar írók, költők nem. Emlékszem, középiskolai magyartanárom megajándékozott a magyarországi fiatal költők *Első ének* című antológiájával, óriási élmény volt, sokszor elolvastam. Ebben az antológiában jelentkezett először Tandori Dezső. Ugyancsak ajándékba kaptam Juhász Ferenc hatalmas eposzát, *A Szent Tűzözön regéit*. De csak az egyetemen, Kolozsváron volt lehetőségem folyamatosan olvasni a kortárs magyar irodalmat, a hetvenes évek elején ugyanis a Filológiai Kar könyvtárában elérhetőek voltak a magyarországi irodalmi lapok. Akkoriban a magyarországi költők közül Pilinszky János, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes volt köztünk, magyar szakos egyetemisták között divatban. Az itthoniak közül legjobban Lászlóffy Aladárt szerettem azokban az években. Érdekes a mi szocializációnk, hogy miképpen alakult a kulturális identitásunk. Hiszen most, hogy a kérdésen elgondolkoztam, eszembe jut, tizedikes és tizenegyedikes koromban is, az iskolai folyóirat szerkesztőjeként úgynevezett irodalmi táborba küldtek engem két hétre, nyáron, egyszer Bușteni-be, egyszer pedig valahova Dâmbovița megyébe. Ott csupa író- és költőjelöltekkel voltam együtt. Így ismertem meg például Doina Uricariut. De meglátogatta a tábort Ana Blandiana is. Szintén ott szerettem meg az akkor divatos román folkzenét. Később, Kolozsváron már élő volt a kapcsolat az *Echinox* szerzőivel, Adrian Popescuval és másokkal, de olyan kiváló német írók is voltak ott, mint Franz Hodjak. Ismertük egymást. Al. Cistelean évfolyamtársam volt, ő román szakon, én magyaron. Akkor ismerkedtem meg Mircea Dinescu verseivel is, akivel személyesen csak később, a nyolcvanas években találkoztunk, hiszen ő Bukarestben élt. Szóval az én magyar költői identitásomban ez is benne van. A román irodalom egy része és a teljes romániai valóság.

– *Úgy vélem, Szilágyi Domokos befolyása bárkinél meghatározóbb volt a saját nemzedéke s a következő generációk költészetére is. Az ő felkavaró, önmagát tragikus, végzetes végkifejlet felé terelő, rettenettel teli, titkos élete, csodálatos szuggesztivitású és rezonanciájú versei, a ritmusok, a hangzások, a témák változatossága, akár az a látszólagos könnyedség, amellyel újszerű asszociá-*

ciók révén értelmezett át viszonyulásokat, kiváltotta mindenki csodálatát. Amióta Stefano Bottoni nyilvánosságra hozta a költőnek a Securitateval való együttműködési dokumentumait, más szemszögből olvassuk a verseit. Metaforáiban és utalásaiban felfedezhetjük belső gyötrelmeinek iszonyatát, az átélt tragédiát, a másokért való önfeláldozás gesztusát. Ami a költészet számára nagyszerű impulzust jelenthet, a költő számára a felvállalt összeomlás. Engem Jób poézisére emlékeztet. Ismerte őt?

– Mindössze egyszer találkoztam vele, Kolozsváron az Egyetem utca sarkán, az Írói Egyesület székházának bejáratánál. 1973-ban vagy 1974-ben lehetett, túrabakancsban, zöld viharkabátban, magas nyakú gyapjúpulóverben állt ott, beszélgetett valakivel, bemutatnak neki, néhány szót váltottunk, de nem emlékszem, miről. Az éles arca, az öltözéke viszont máig megmaradt bennem. Fáj ez a Szilágyi Domokos-ügy. Pedig sem barátom, sem mentorom nem volt, sőt, az előbb említettem, hogy Lászlóffy Aladár kultúrtörténeti és történelmi poémái jobban megragadtak engem. Talán azért is, mert Szilágyi Domokos formaérzékét és nyelvkezelését nehéz lett volna példának tekinteni, nehéz lett volna ezt tőle megtanulni. Egyedi volt. Az ilyen virtuozitással születni kell. Vagy van az embernek, vagy nincs. De amiért fáj ez a történet, az éppen annak a bizonyos olvasási kódznak a megváltozása. Ugyanis Szilágyi Domokos jellegzetesen a klisékbe be nem illeszkedő, a konvenciókra mit sem adó – túrabakancs Kolozsvár főterén! –, lázadó poéta volt a számunkra. Nem

tudtuk elképzelni, hogy ott ül valahol egy szerkesztőségi íróasztalnál nap mint nap, és levelez vagy korrektúráz, netán magyar irodalmat tanít egy iskolában. Ő rendszeren kívül élt a mi képzeletünkben. Egyfolytában Nichita Stănescu jut róla eszembe, vele is kétszer vagy háromszor találkoztam csupán, ő is nyelvzseni volt, ő is afféle ötödik kerék volt a rendszerben, és ráadásul Szilágyi Domokos hihetetlen empátiával fordította őt magyarra. Az ilyen embereknél az élet összeforr a versekkel. A magyar kultúrában különben is van egy ilyen hagyomány, hogy a verset az élet hitelesíti. Petőfi Sándor megírta versben, hogy csataterén fog meghalni, így is történt, és azóta is azt hisszük, hogy azért jó az a jóslatszerű vers, mert valóra vált a jóslat. Ilyen az egész költészetünk szinte máig, a költők szoborszerűek, hősök, népvézérek. Persze, egy ideje leáldozóban van ez a szemlélet, mármint az, hogy az írónak vagy költőnek kell utat mutatnia a társadalom számára, de igazság szerint még mindig így olvassuk elődeink verseit. Szilágyi Domokos esete nagy vizsga mindenkinek, vagyis az, ami róla kiderült, miszerint valamilyen formában megalkudott az ördöggel, ez vajon hogyan hat vissza a költészetére. Visszahat. Nem ugyanúgy olvassuk. Úgy tűnik nekem, végül is a remekművet az ő esetében nem temette maga alá az összeomló életrajz, egy rövid ideig tartó döbrent csend után ismét olvassák, elemzik, és szeretik is. De attól tartok, ezzel még nincs vége, mert egyelőre csak annyi történt, hogy tudjuk, mégsem vesszük tudomásul, hogy a költőt valamilyen eszközzel, ki tudja, mivel, megtörte egykor a félelmetes gépezet, és hogy szuverén emberként valószínűleg már előbb meghalt, ezt a halált csak beteljesítette öngyilkossága. Igen, még mindig ugyanúgy olvassuk Szilágyi Domokost, mint azelőtt, legfeljebb szorongóbban, egyfajta hiányérzettel. El kell jönnie az időnek, amikor hozzáolvassuk a versekhez az új életrajzot, de ez még nem történt meg. Egy nyomorú világ gyermekei voltunk, egyesek ellenálltak a gonosznak, mások nem. Azt hiszem, ő valóban ezt a bűnt bűnhődte végig egész költészetében, míg végül halálra ítélte érte önmagát. Ő vezekelt. De mások? Nem kerülhetjük meg, ítélnünk kell, mert másképpen nem volt értelme annak, hogy többségünk mégis ellenállt, de nem tudom, lehetséges-e még egyáltalán rendet rakni a múltban. Szabad-e például különbséget tenni aszerint, hogy ki miért került a Securitate hálójába, és mentség-e valamire is az életmű? Sok kérdésem van nekem is, és kevés válaszom. Állítólag a nagyszerű költő, Ștefan Augustin

Doinaș is együttműködött? De hiszen lenyűgöző versei vannak neki is, nagy élményem volt, amikor *Az ezüstagyarrú vadkant* lefordítottam. Micsoda mélység! És micsoda szenvedés van ezekben a művekben. Micsoda aljas kor van mögöttük. Bele-beleolvasok már ismét Szilágyi Domokosba, de még idő kell nekem, amíg értelmezni tudom, hogy más embert, magányos hőst képzeltünk a remekművű versek mögé valamikor. Talán mégsem kellene közelről megismerni a költőket. Talán igazuk van a mai esztétáknak, talán a New Criticism helyes irány, csak a szövegre kellene figyelni. Bár azt hiszem, ez inkább gyávaság, nem esztétika. Tudni kell feldolgozni, ha szellemi elődeinkről kiderül valami szörnyűség, mint ahogy Esterházy Péter képes volt megírni apja megalakítását. Szeretetteljes kegyetlenséggel tette ezt, így mondanám. Szilágyi Domokossal is valami ilyesminek kell végbemennie. Bizonytal szobrot érdemel, de a lázadó ember szobra helyett a szenvedő emberét kell most már felállítanunk.

– *Fiatalként kik voltak a kedvencei? Kik számítottak értékszempontrú viszonyítási kiindulópontrú ön számárra a régiek, illetve a kortársak közül?*

– Nagy hibám vagy erényem, hogy soha nem voltak bálványaim. Emlékszem, kamaszkoromban mennyire csodálkoztam azon, hogy osztálytársaim, persze elsősorban a lányok, színészfotókat gyűjtöttek, és egy-egy ismertebb sztár fényképéért albumnyi gyűjteményt is képesek voltak odaadni. Valahogy így voltam a köl-

tőkkel is, nagyon szerettem egyiket-másikat, de nem annyira, hogy bálványozzam őket. Mi kétségtelenül József Attilán nőttünk fel, akit tagadhatatlan – és őszinte – baloldalisága ráadásul szalonképessé tett a kommunista rendszerben, és bőven tanították az iskolában. Kamasz képzeletünket magával ragadták rendkívül plasztikus hasonlatai és metaforái, miközben gyémántesze lenyűgözte értelmünket. Máig nem gyógyultam ki ebből a gyorsan elhamvadt – öngyilkos lett ő is, harminckét évesen – zseniből, akinek költészete legfőbb bizonyítékom arra, hogy az igazán jó vers nem csupán intuíción, hanem ugyanolyan mértékben intelligencián is múlik. Egyébként másik költőm, akit egyvégtében szerettem és szeretek, Arany János, ő Petőfi Sándor kortársa, de nála is együtt van a hatalmas nyelvi erő a mérnöki pontossággal, bár sokkal hűvösebb, távolságtartóbb, mint József Attila. Valószínűleg nem véletlen, hogy éppen az ilyen költőket, írókat és művészeket tudtam tartósan kedvelni, időről időre újraolvasni. Aztán vannak a lángoló poéták, a romantikus messiások, például Ady Endre. Kétségtelenül az egyik legnagyobb magyar költő, fiatalon mégsem tudtam igazán szeretni, mert vele egy kezdő poétának azonosulni kell, bele kell olvadni, lánggra kell gyúlni tőle. Erre nem voltam képes. Érdekes, hogy az ifjúkori lelkendezésekből és időnkénti depressziókból kigyógyulva, sokszor újraolvastam Ady Endrét. Néha újraolvasom ma is. Nem égek el tőle, de nagyon értem, nagyon szeretem, nagyon izgatnak a szövegei. Életkor-függő is, hogy milyen irodalmat olvasunk szívesen.

Hogy a maiak közül kik hatottak rám fiatalon? Hát akik mindannyiunkra, a jó értelemben vett militáns költők természetesen, a közösségi üzenetet fogalmazók. Akik Ady Endre habitusát vitték tovább, de nem annyira végletesen, nem annyira patetikusan. Akkor ennek volt divatja. Ilyen volt a közvetlenül előttem járó költőnemzedék, az úgynevezett második Forrás-nemzedék, Farkas Árpád, Király László és még többen is. Ma sem tagadom meg őket, de most már egysíkúnak érzem azt az egyébként nagyon tisztességes, a rendszerrel szembeni protest-lehetőségeket kereső költészetet. De akkor megvolt a hatása, és ez, félve mondom, talán fontosabb, mint a maradandóság.

– 1979-ben jelent meg a Dacia Könyvkiadónál Tudor Balteş szerkesztésében a Tineri poezi maghiari din România. Generația

Forrás [Fiatal romániai magyar költők antológiája. A Forrás-nemzedék]. *A romániai magyar irodalmat alaposan ismerők számára kialakulhatott a kritika által már elfogadott értékhierarchia, a kötetből viszont ez a rangsor kevésbé derülhetett ki. Három évvel később jelent meg a hazai német költők Vânt potrivit până la tare [Mérsékelt szélről a viharosig] című antológiája, Peter Motzan sokkal igényesebb, értékközpontúbb, átfogóbb jellegű válogatásában, Ioan Muşlea műfordítói remekléseivel. Mialatt a magyar antológiának alig volt visszhangja, a német költőket bemutató kötet nagy feltűnést keltett, elnyerte a verskedvelők csodálatát, és mély hatással volt a román írók tudatára is. Miért vallott kudarcot ez a dicséretes kezdeményezés, amely megpróbált hidat építeni a két, ekkor már egymástól eltávolodott, később még inkább elszakadt kultúra között? Mit kellene tennünk egymás kultúrájának kölcsönös megismeréséért? Lát-e lehetőséget a mélyről fakadó, örökös gyanakvás eloszlására?*

– Nagyon erős volt az a fiatal német költőnemzedék, és sokkal kevésbé voltak tradicionalisták, mint mi. Sokukat ismertem, ez végül is a Herta Müller, Richard Wagner és Werner Söllner generációja volt, ők egyrészt valószínűleg állandóan abban a perspektívában gondolkoztak, hogy akkoriban már folyamatosan vándoroltak ki a nyugatnémet és a román állam közti egyezésnek megfelelően a szászok és a svábok, másrészt sokkal jobban benne voltak a román kultúrában, szorosabb kapcsolatuk volt a román írókkal.

Persze, ha ezekről az antológiákról beszélünk, akkor nyilván az is lehetséges, hogy a nagyon felkészült Peter Motzan tudta, hogyan kell válogatnia, míg az egyébként lelkes fordító Tudor Balteş valamiféle demokráciát próbált érvényesíteni az antológiájában. Az irodalomban vagy művészetben isten őrizzen a demokráciától, ott nem lehet egyenlősdi játszani. De mondom, nem csak erről lehet szó, hanem arról elsősorban, hogy a németek egészen más együttélési stratégiát alkalmaztak, mint a magyarok, és másképpen értelmezték az erélyi multikulturalizmust. Mi állandóan félünk az asszimilációtól, az identitásvesztéstől, és ez ellen valamiféle sündisznóállással védekeztünk, míg bennük, úgy gondolom, nem volt ilyen félelem. Ma viszont alig van már, sajnos, németek Erdélyben, mind elmentek, de ez nem feltétlenül az itteni német értelmiségiek stratégiájának a következménye, hanem a Német Szövetségi Köztársaság rossz döntése vezetett ide, vagyis az, hogy a szó szoros értelmében kivásárolta a németeket. Summa summarum: bizonyos értelemben modernebb volt az irodalmuk, mint a miénk. És ismétlem, más volt a viszonyuk a román kultúrához. Gyermekkoromban sokat jártam Brassóban, ahol akkor még sokan három nyelven beszéltek, németül, románul és magyarul, és ez nemcsak a németekre, hanem az ott élő románokra és magyarokra is jellemző volt. A kulturális közeledés párt- és kormánypolitika volt a kommunizmusban, a román irodalom legjavát lefordították magyarra, Eminescutól Caragialén át Liviu Rebreanuig és tovább. Sőt, még azelőtt, a két világháború között is a legjobb erdélyi magyar költők, Áprily Lajos, Dsida Jenő és mások fordítottak románból. Akkor még úgy nézett ki, hogy érvényesül a transzilvanizmusnak nevezett, Kós Károlyék által propagált ideológia, vagyis hogy az Erdélyben született kultúrának vannak a nyelvi és nemzeti identitáson átnyúló sajátosságai. De ennek ellenére az 1918 után kisebbségbe került magyar értelmiség nem tudta feldolgozni ezt a traumát, és ez máig megvan, félünk a nyitástól, mert veszélyt látunk benne. A megismerési szándék sem volt teljesen kölcsönös, sok mindent lefordítottak ugyan románra, de korántsem annyit, mint fordítva, románról magyarra, és a Tudor Balteş-féle antológia is inkább kivétel volt, bár fontos kivétel. A kommunizmusban tagadhatatlanul erőltették a közeledést, de éppen ezért kilógott a lóláb, hogy ez nem egy őszinte szándék. Afféle Patyomkin-fal volt

csupán. Mégis azt mondom, egy folyamatos költségvetési támogatásra ma is szükség lenne, hiszen meglepődve hallottam a múltkor, hogy például az ICR-ben hiába van pénz a külföldi kapcsolatok építésére, ebbe nem igazán fér bele az országon belüli román–magyar irodalmi közeledés, kölcsönös fordítások meg ilyesmik. Lehet módot találni rá nagy nehezen, de nem prioritás, holott az kellene legyen. Saját példám is felhozhatnám arra, milyen sokat számít, ha van valamiféle megrendelés, hiszen valamikor a nyolcvanas években rendező és költő barátom, Tompa Gábor kérésére, aki meg akarta rendezni Kolozsváron, és aztán meg is rendezte a darabot, lefordítottam Lucian Blaga *Manole Mester* című drámáját. Bevallom, akkor ismertem meg Lucian Blagát igazán, és ennek az egyetlen műnek a lefordításával nemcsak hozzá, hanem általában a román irodalomnak a magyartól eltérő, metafizikusabb jellegéhez is közelebb kerültem. A kultúra nem helyettesítheti a politikát, de a remekművek sokat segíthetnek egymás megértésében, és ma is születnek olyan nagyszerű szövegek mindkét irodalomban, amelyeket kötelező módon ismernünk kellene. Ehhez viszont tényleg kölcsönösségre van szükség. Emlékszem, amikor a hetvenes években Marosvásárhelyre kerültem, a román írók közül sokan, Dan Culcer, Romulus Guga és mások kiválóan beszéltek magyarul, ismerték a magyar irodalmat, fordítottak is rendszeresen. Attól, hogy valamit ismerünk, nem biztos, hogy megszeretjük, de félni

sem félünk úgy tőle, mint az ismeretlentől. Sokszor elgondolkoztam, miért van az, hogy én például negyedszázada vagyok a romániai közéletben, rengetegen ismernek, de a nevemet a román újságírók egy része még mindig nem írja le helyesen. Mintha párhuzamos világokban mozognánk, mintha nem is akarnánk igazán megismerni egymást, pedig a megoldás szerintem egyszerű: azáltal, hogy együtt élünk, mi erdélyi magyarok és románok, olyasmiket tudunk, amit sem a Kárpátokon túli románok, sem a magyarországi magyarok nem tudnak. Ezt az erdélyi jellegzetességet kellene kihasználnunk, és végre rá kellene jönnünk, hogy ez a multikulturalitás hatalmas energiákat szabadíthatna fel ebben a régióban, ha tényleg előnynek tekintenénk, és nem hátránynak.

– Az ön nemzedékének sikerült-e lépést tartania a magyarországi törekvésekkel, avagy megisméltődött a két világháború közötti történet, amikor úgy tűnt, Erdély megtalálta a maga saját hangját, kulturális küldetését, amely már nem a „magyar pusztá” visszhangja volt? Bekövetkezett-e a tiszteletre méltó püspök, Ravasz László által beharangozott szkizma, okozhattak-e a politikai határok ilyen mértékű szakadást, mialatt a nyelvi egység nem sérült?

– A magyarországi és erdélyi magyar szellemiség közti különbségek semmiképpen sem az utóbbi száz esztendőben alakultak ki. Már a régi magyar költők is arról beszéltek, például Csokonai Vitéz Mihály kétszázvalahány esztendeje, hogy egy nemzet él két országban, és nem csupán a közigazgatási-politikai különbségekre gondol, és nem is csak arra, hogy Erdély a történelemben elég hosszú ideig önálló fejedelemség volt, hanem ő is, majd a tizenkilencedik és huszadik századi magyar írók közül sokan utalnak a mentalitásbeli eltérésekre. Erdélyben a magyar, román és német kultúra folyamatosan hatott egymásra, befolyásolta az itt élők gondolkodásmódját. Azt mondanám, toleranciára vagyunk predestinálva, de ehhez le kellene gyűrni a politikai és gazdasági érdekekből fakadó intoleranciát. Számomra íróként azért is fontos ez a kérdés, mert a magyar nyelv egyébként teljesen egységes, a dunántúli magyar minden nehézség nélkül megérti az Erdély keleti felében élő székelyeket, még igazi dialektális különbözőségek sincsenek. Sőt, szerintem az erdélyiek színesebb magyar nyelv-

vet beszélnek, igaz, itt-ott újabban néhány román kölcsönszót is használnak, de ezek többnyire a hivatali ügyvitel terminus technicusai. Egyébként az erdélyi románok esetében is vannak ilyen nyelvi sajátosságok. Érdekes, hogy miután elég sokat éltem az utóbbi évtizedekben Bukarestben, ma már rögtön észreveszem, amit régebben nem, hogy valaki erdélyi és nem regáti román. Az erdélyi románok lassabbak beszélnek, nyújtják egyik-másik mássalhangzót, és ők is használnak magyar kölcsönszavakat. Nos, ugyanígy vannak különbségek a magyarországi és erdélyi magyarok között is. Mostanában egyre inkább úgy látom, hogy annak idején 1848-ban, majd 1867-ben a kiegyezéskor a magyar politikusok nagy hibát követtek el, hogy nem adtak jogi keretet Erdély multikulturális jellegének, ugyanezt elkövették a román politikusok 1918 után, ma pedig, egészen más körülmények között, az erdélyi román és magyar értelmiségieknek nem kellene ugyanilyen rövidlátónak lenniük. Nem egyszerűen politikai szlogen az, hogy a multikulturális jelleg fokozatos felszámolásával szegényebb lesz Románia. Rosszkedvűen lapozok néha még ma is egy-egy nálunk kiadott útikönyvet, amely csak román emlékekre, elsősorban az egyébként valóban páratlanul értékes fatemplomokra hívja fel a figyelmet, mintha magyarok nem is lennének Erdélyben. És ennek a fordítottjára is van példa magyarországi bedekkerekben, amikor csak magyar történelmi emlékekről, udvarházakról, kastélyokról, palo-

tákról beszélnek. 1989 után sok minden megváltozott az itteni magyar irodalomban, mert azelőtt minket annyira megpróbáltak elzárni a magyarországi irodalomtól, hogy még az iskolában is külön tanították egyik évben a huszadik századi magyar irodalmat, másik évben a romániai magyar irodalmat, és nyilvánvaló, hogy ebből elégük volt az íróknak, egyetlen közös magyar irodalmat szerettek volna. Ez így is van, de meg kell mondanom, hogy az irodalomban is voltak és vannak erdélyi sajátosságok, például régebb az emlékirat-irodalom, a dokumentumpróza dominált, az utóbbi évszázadban pedig kisebbségi helyzetben sokkal nagyobb értéknek számított önmagában is az anyanyelv, mint általában, így aztán már-már maga a nyelv lett az irodalom tárgya, ez megfigyelhető volt a két világháború között Tamási Áronnál, utána meg Sütő András esszéiben, de akár Kányádi Sándor verseiben is. Ma a tendencia mégis az, hogy legyen egységes értékrendje a magyar irodalomnak, ne legyenek regionális különbségek. Sok Erdélyből származó élvonalbeli író van ma Magyarországon, Bodor Ádám, Bartis Attila, Dragomán György, Szabó T. Anna, Tompa Andrea, Papp Sándor Zsigmond, ők persze ma is sokszor erdélyi élményvilágukból ihletődnek. Van viszont egy ellentmondás, hogy miközben az irodalomban az egységes magyar értékrendbe való beilleszkedés volt a természetes cél, addig a romániai magyar politikában éppen a különbözőséget próbáltuk érvényesíteni, végig azt mondtuk, hogy nekünk önálló politikát kell művelnünk, mert a mi helyzetünk sajátos, nem lehet Budapestről megmondani, hogy mit tegyünk, és ugyanúgy nem tudtuk elképzelni, amit a kilencvenes évek elején még egyik-másik román politikus felvetett, hogy valamelyik román párt keretében kellene politizálniuk az itteni magyaroknak. Igen, Erdély más, és ezt a másságot kisebb-nagyobb mértékben tükrözi az irodalom is, de ettől csak gazdagabb a magyar kultúra, nem szegényebb. Kós Károly írói és építőművészi munkássága vagy Nagy Imre festészete csak Erdélyben születhetett meg, és meggyőződésem szerint csak akkor lehetünk igazán európaiak, ha ezeket a regionális sajátosságokat nem tagadjuk le, hanem megpróbáljuk hasznosítani abban, amit alkotunk. Beszéltem az imént Lucian Blagáról. Ő tipikusan erdélyi író és gondolkodó, de tipikusan román is, ugyanakkor európai. Az én generációm feladata 1989 után a Magyarországhoz való felzárkózás volt, ez meg is történt, és

most már itt az ideje erdélyiségünk hangsúlyozásának is.

– *Mi az, amit sajnál a költő?*

– Több mint két évtizedig lekötött a politika, ebből tíz év, 1995 és 2005 között úgy telt el, hogy szépirodalmi szöveget egyáltalán nem írtam. A politikára áldozott időt nem sajnálom, hatalmas próbatétel volt nekem, óriási tapasztalat és hihetetlenül intenzív élet, de az a tízéves hallgatás, az nem kellett volna. Én 1989-ben már Magyarországon is ismert és elismert költő voltam, aztán miközben megismertek politikusként, annyira, hogy az utcán is megállítanak néha még ma is Budapesten, aközben szinte elfelejtettek költőként. Nagy szerencsém, hogy 2005 után sikerült visszajönnöm az irodalomba, szinte úgy, mint a teve a tűfokán, és az is elégtélelem, hogy aki szid engem politikusként, az is vagy csak jót mond, vagy hallgat a verseimről. Viszont a nagy kérdés, hogy visszatértem, persze, de ugyanoda-e, ahol akkor lennék, ha nem szüneteltettem volna az írást. Az irodalom élő áram, nem lehet csak úgy kilépni belőle, aztán ismét belemerülni, mert közben már minden megváltozott. Hogy mit sajnálok még? Hát azt, hogy nem vezettem naplót, van sok-sok feljegyzésem, de naplóm nincsen. Ez jól fogna nekem íróként is.

– *Hát a politikus?*

– Nem sajnálom, hogy nem lettem igazán hivatásos politikus évtizedek alatt sem, vagyis mindvégig úgy érez-

tem, nem ez a mesterségem, ezt csak azért vállaltam, mert szükség volt rám, de bármikor van, ahova visszatérnem. Én ezt tényleg így gondolom, nem jó, ha valaki mesterségnek tekinti a politikát, mert akkor mindent meg fog tenni, hogy meg ne bukjon, és ez bizony veszélyes. Nem szabad hozzászokni a privilégiumokhoz, mert az embernek mélységiszonya lesz, elkezd félni a zuhanástól. Sok mai fiatal politikusnál látom ezt a félelmet, nincsen bátorságuk például soha ellentmondani a közvéleménynek, nem merik vállalni a véleményüket. Nem sajnálom, hogy abbahagytam az RMDSZ-elnökséget, mert saját döntésemből tettem, és azt sem sajnálom, hogy ősszel már nem fogok parlamenti mandátumot sem vállalni. Erőm lenne hozzá, de nem akarok asszisztálni annak lebontásához, amit sok-sok éven át építettünk. Mert azt viszont sajnálom, hogy legfőbb célunk, a parlamenti demokrácia inogni látszik, egyre népszerűbbek az antiszisztemikus eszmék, és ez könnyen autoritárius rendszerhez vezethet. Sokszor gondolkozom, hogy hol hibáztunk, hiszen valószínűleg mi nem építettünk elég erős alapokat a demokráciának. Az is eszembe jut időnként, hogy míg elég kitartóan – és állítom, eredményesen – dolgoztam a kisebbségi jogok bővítésén és a román–magyar viszony javításán, közben nem mindig volt elég energiám számos más kérdésbe, a parlament működésébe, az igazságszolgáltatási rendszerbe, a hatalmi ágak tényleges szétválasztásába beleszólni, holott ezekről is volt véleményem. Nem mondom, hogy nem próbáltam beleszólni, de tehettem volna többet, mondjuk, azért is, hogy a kultúra ne csak alkalmanként kapjon több költségvetési támogatást, amikor éppen mi is kormányon vagyunk, hanem nehezen lebontható, tartós támogatási rendszereket kellett volna kialakítani. Nem azt sajnálom hát, amit tettem, hanem azt, amit még megtehettem volna. Túl sok volt az olyan megoldás, ami a kedvező politikai konjunktúra elmúltával egy pillanat alatt összeomlott vagy összeomolhat.

– A magyar kártyáról írt egyik *recenzióban kifejeztem értelmiségemet (mi több, sajnálatomat) amiatt, hogy a költő háttérbe szorult, mert a politikum kaparintja meg és uralja a költői beszédet. Akkor úgy véltem, mindezt a kérdésfelvetés indokolja. De most, bár megpróbálom elkerülni ezt a szférát, engedje meg, hogy megállapítsam: immár a költő gondolkodásmódja megfertőződött tőle, hiszen politikai argumentumhoz folyamadik a kulturális*

előtt, és már indulásból védekező álláspontra helyezkedik. Azt hiszem, ez már a reflexévé vált. Tévedek? Netán indokolatlanul szőrszálhasogató lettem? Akár vissza is utasíthatja a válaszadást...

– Nem tagadom, hogy megfertőzött a politika, és nehezen tudok szabadulni tőle. De mentségemre szolgáljon, hogy az én értelmezésemben Európának ebben a részében a politika nem egyszerűen arról szól, hogy a megszerzett hatalmat a közjó érdekében használják a közigazgatásban, gazdaságban kellőképpen felkészült vezetők, hanem a politika mi magunk vagyunk. Ha úgy tetszik, a politika errefelé maga a sors, bővelkedik reményteljes ígéretekben, aztán a végén mégis csalódnunk kell. A verseimben általában nincsen ott a napi politika, de azt szoktam mondani, hogy a költő is hozott anyagból dolgozik, mint egykor egyik-másik szabó, végül is valamilyen formában azt írom, ami körülöttünk van. És ha valaki beleolvas az esszéimbe vagy publicisztikámba, látni fogja, hogy állandóan visszatérek a számomra fontos sorskérdésekre, próbálom megfejteni legalább a legutóbbi száz év történelmét. Ami persze nem könnyű, vagy talán lehetetlen is, hiszen a történelem Európának ebben a részében minden nemzetnek, sőt néha minden egyes embernek más-más értelmezést kínál. Egyvalamit biztosra veszek: ha döntő pillanatokban az értelmiségiek igényt tartottak volna a beleszólásra, talán másképpen néznénk ki ma. Nem arra gondolok, hogy írónak, festőnek, zenésznek fel kellene adnia az eredeti hivatását, és

el kellene mennie a parlamentbe. Én is tudom, egyfajta munkamegosztásnak kell lennie mindenütt. Sőt, azt sem tartom jónak, hogy az úgynevezett civil társadalom vagy legalábbis egyes képviselői időnként úgy viselkednek, mintha nekik kellene kormányozniuk, ami azt jelentené, hogy feladják civil voltukat, és ezt nehezen értik meg. De értelmiségi kontrollra nagy szükség van, és gyakrabban kellene véleményt mondaniuk az értelmiségieknek a lényeges kérdésekről. Ez az én dilemmám, ezért térek vissza rögeszmésen a politikához akkor is, amikor irodalomról van szó. Félek az olyan rendszertől, amikor mások kezében van a sorsom, és én még meg sem szólalhatok. Ezt 1989 előtt eléggé megtapasztaltuk. Egyébként időnként eszembe jutnak Platón utópisztikus víziói az államról, azt hiszem, tényleg nem költőknek, de nem is filozófusoknak kell vezetniük a világot, mert ők nem képesek a kompromisszumra, és ebből nagy bajok szoktak lenni.

A Vatra című marosvásárhelyi folyóiratban megjelent szöveg alapján. A kérdések SZILÁGYI ALADÁR fordításai.

KOC SIS FRANCISKO (1955, Csekelaka, Maros megye) költő, prózaíró, műfordító. A bukaresti Spiru Haret Egyetem történelem szakán diplomázott, 2009 óta a Vatra folyóirat főszerkesztő-helyettese, a Târnava folyóirat szerkesztője. Több fordításkötete jelent meg romániai magyar költők műveiből (Efectul admirației, 2006 – A csodálat hatása; Avangarda maghiară în texte și portrete – A magyar avantgárd – szövegek és portrék, 2008).